

Afshar, Iraj. "Similar Farmans from the Reign of Shah Safi," in *Safavid Persia*, -۲۲
PP. 285-305.

_____, "Le Tazkera-ye Nasrabadi, Ses Donnces Socio-economiques -۲۴
et Culturelles." in *Études Safavides*, PP. 1-13.

حشمت مؤید

*The Judeo-Persian Poet 'Emrani and
his Book of Treasure*
Edited, Translated and Annotated
Together with a Critical Study
by David Yerushalmi
E. J. Brill, 1995, pp. XIII-455

شاعر یهودی پارسی گویِ عمرانیه
و گنج نامه او
تحقیق و ترجمه به قلم دیوید (داود) یروشلمی
چاپ بریل ۱۹۹۵، صفحات: ۱۳+۴۵۵

پژوهندگان ایرانی تاریخ ادبیات فارسی در کتب و مقالات خود یادی از شاعران پارسی گویِ یهودی نکرده و نامی از ایشان نبرده اند. نه تنها در تذکره های قدیم، بلکه حتی در تاریخ ادبیات شامل و جامع استاد ذبیح الله صفا هم و نیز در فرهنگ سخنوران دانشمند فقید خیام پور نامی و نشانی از این شاعران نمی توان یافت. علت این امر را باید وضع اجتماعی این اقلیت مذهبی دانست که سده های بسیار از آزادی و بیشتر حقوق انسانی در کشور ما بی بهره بوده است. کشوری که از زمان هخامنشیان تا کنون زادگاه و میهن همان یهودیان نیز بوده است. شاعران یهودی، با وجود دل بستگی به ادبیات فارسی و آشنایی عمیق با شاعران بزرگ هموطن خویش و گاهی تقلید از سبک سخن آنها، از بیم رقیب اشعار خود را که بیشتر درباره موضوعات ویژه تاریخ و حکایات و عقاید مذهبی خودشان است، به خط عبری نوشته اند تا هموطنان مسلمان آن را نتوانند بخوانند و بهانه ای برای اذیت و آزار ایشان نیابند.

پژوهش درباره این شاخه ادبیات فارسی در قرن نوزدهم در اروپا آغاز شد. ویلهلم باخر (Wilhelm Bacher) گویا نخستین کسی بود که مقاله هایی در این زمینه نوشت. در سده بیستم چند دانشمند غربی دیگر تحقیق در تاریخ و گویشها و دیگر رشته های مربوط به جامعه کهنسال یهودیان ایران را با کوشش بیشتر و امکانات فراواتر دنبال کردند. والتر فیشل (Walter Fischel) و لازار (Lazard) و آسموسن (Asmussen) پیشرو پژوهشگران این

رشته در سده حاضر هستند. در میان کتابهای تاریخ ادبیات فارسی، کتاب ریکا یگانه اثری است که در فصلی جداگانه، هرچند کوتاه (ص ۷۳۷-۷۴۰) از شاعران پارسی گوی یهودی یاد کرده است.

اما نخستین اثری که سده چند صد ساله جدایی را شکست و درهای این محزن نهفته را به روی همه ایرانیان گشود، کتاب منتخب اشعار فارسی از آثار یهودیان ایران است که به همت والای استاد آمنون تنضر فراهم گشت. وی در پیشگفتاری مفصل و فاضلانه ده تن شاعر یهودی پارسی گوی را به هموطنان ایرانی شان شناساند و گزیده هایی ارزنده از اشعار آنان به خط فارسی عرضه کرد.^۱

یکی از این ده شاعر - در حقیقت پس از شاهین بزرگترین آنها - عمرانی است که در ۱۴۵۴م / ۸۵۸ ه. ق. در اصفهان زاده شده، به علتی نامعلوم به کاشان رفته و در این شهر به سال ۱۵۳۶م / ۹۴۳ ه. ق. درگذشته است. موضوع کتاب حاضر تحقیق در احوال و آثار همین عمرانی و پژوهشی در سبک سخن اوست با توجه خاص به آخرین اثر وی موسوم به گنج نامه که در پایان حیات شاعر یعنی در ۹۴۳ ه. ق. سروده شده است.

مؤلف کتاب آقای دکتر دیوید (داود) یروشلمی در ۱۹۸۶ به اخذ درجه دکتری از دانشگاه کلیمیا نائل گشته و اکنون دبیر زبان فارسی در دانشگاه تل اوویو است. وی کتاب خود را با فصلی دقیق آغاز می کند که نزدیک به ۹۰ صفحه و در حقیقت رساله ای مستقل است و در آن همه اطلاعات موجود درباره عمرانی و آثار او بررسی و حلاجی شده است. مؤلف یک یک آثار منظوم و منثور عمرانی را که شامل یازده عنوان می شود به اجمال معرفی کرده، در گفتاری جداگانه سخن او را با شاعران بزرگی که بر فکر و سبک او تأثیر عمیق داشته اند می سنجد، مآخذ اندیشه های عمرانی را در مذهب و ستهای یهودی می شناساند و ساختار گنج نامه و جنبه های ادبی و موضوعات عمده آن را روشن می سازد. تفسیرها و توضیحات مؤلف در زیرنویسهای این رساله و نیز در ذیل گزیده گنج نامه و ترجمه آن که بخشهای دوم و سوم کتاب است، بسیار آموزنده است و خواننده ناآشنای فارسی زبان و هر پژوهشگر دیگر را با معانی واژه ها و اشارات و مفاهیم مذهبی و سستی یهودیان و آداب و اعیاد و مراسم گوناگونشان آشنا می کند.

تا پیش از چاپ کتاب منتخب اشعار فارسی گمان می رفت که عمرانی صاحب تنها دو کتاب فتح نامه و گنج نامه است. تحقیق دکتر تنضر نشان داد که از وی نه اثر منظوم و منثور دیگر برجای مانده است.^۲ دکتر تنضر و نیز دکتر یروشلمی هر دو معتقدند که گنج نامه

«شیواترین و پخته ترین اثر عمرانی ست و بر اساس رساله میشائی مسخت آبوت (اندرز پدران) قرار دارد [...] افکار صوفیانه عمرانی در این اثر همه جا به چشم می خورد [...] گنج نامه در وزن اردشیرنامه شاهین (هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف: مفعول مفاعیل فعولن، بروشلمی، ص ۵۶) سروده شده و حاوی بیش از پنج هزار بیت است. (تضر، ص ۴۵).

گنج نامه از نوع اندرزنامه های سنت دار زبان فارسی ست. ولی با آن که در جوهر بندهای اخلاقی و دینی مکرراً از شاعران مسلمان ایران مخصوصاً عطار و فردوسی و رومی و سعدی الهام گرفته، الگوی فکری آن بر پایه رساله ابوت (Abot) طرح ریزی شده است. دکتر بروشلمی به دقت این مطلب را موشکافی کرده، رساله عبری ابوت و ساختار و محتوای آن را معرفی نموده، و پیروی عمرانی را از آن سرمشق فلسفی و اخلاقی نشان داده است (ص ۴۵-۵۱). عمرانی البته کیش خود را برتر و بهتر از ادیان دیگر می شمرده و به اختلاف خویش با آراء علمای اسلام اشاره کرده است. ایمان به حضرت موسی یکی از موضوعات اساسی گنج نامه است و عمرانی از بیان عقیده خویش که حضرت کلیم برتر از دیگر پیمبران و از حضرت محمد نیز به خداوند نزدیکتر بوده، خودداری نکرده است و حتی «اعتبار پیامبرانی را که پس از حضرت موسی ظاهر شدند، و از آن جمله حضرت محمد را، منکر شده است» (ص ۸۵). چند بیت زیر نمونه سخن عمرانی و شاهد این مطلب است:

۱	موشه که رسول خاص حق بود	اوراه خدا به خلق بنمود
۲	از حضرت حق به کوه سینای	او کرد قبول دانش و رای
۳	تورات و حقیقت و طریقت	او کرد قبول در شریعت
۴	سپرد به نایب امینش	یوشع که بود امین دینش
۸	افتاد چو علم دین به عزرا	او کرد بلند دست تسورا [۴]
۹	بنهاد بنای بیت همتدش	کرد او همه گنج علمها فاش
۱۰	شد ختم به عهد او نبوت	گردید پدید اهل حکمت ^۲

مؤلف در بخش دوم کتاب نیمی از گنج نامه یعنی دو هزار و پانصد بیت آن را به انگلیسی ترجمه کرده است (ص ۹۳-۳۰۵) و سپس در بخش سوم متن فارسی همان ابیات را به خط عبری آورده است (ص ۳۰۹-۴۳۳).

در پایان کتاب فهرست مآخذ و سپس فهرست کلی مطالب و فهرست اصطلاحات فارسی و عبری و نیز جدولی از منابع الهام عمرانی درج گشته است. در این جدول اسامی عطار و فردوسی و غزالی و حافظ و لاهیجی و نظامی و نیشابوری (مؤلف قصص الانبیاء) و

قزوینی (مؤلف عجایب المخلوقات) و رومی و سعدی و شبستری و زاکانی برای ما جالب توجه است.

روی هم رفته کتاب آقای دکتر بروشلی را باید گامی بزرگ در شناخت شعر فارسی یهودیان ایران دانست و زحمت ایشان را در توضیح صدها نکته لازم سپاس گفت.

شعر عمرانی در سنجش با صدها شاعر فارسی زبان از ارزش ادبی والایی برخوردار نیست. به عبارت دیگر عمرانی را نباید در ردیف شاعران قدر دوم و شاید حتی سوم فارسی گذاشت. ضعف ترکیبات و سستی عبارات و نارسایی جمله ها و اشتباهات فراوان در رعایت وزن و قافیه و سکنه های قبیح در همین دو هزار و پانصد بیت گنج نامه نادر نیست. شاید چون این اثر را در آخر عمر و سن هشتاد و دو سالگی - و شاید با شتاب ناشی از این بیم که مبادا پیک اجل در رسد و کار ناتمام بماند - سروده است انواع لغزشها در آن فراوان باشد و لهذا توان آن را نمونه صادق طبع شاعری و قدرت قریحه او دانست. به هر حال در بعضی موارد ویراستار می بایست دستی در ضبط دستنویس خود ببرد و اشتباهی را که به احتمال زیاد کاتب مرتکب شده است مصرانه به شاعر نبندد. مثلاً در این بیت که گفته:

چون به ملک غریبم آوردی شیر و شکر نصیبم کردی

ویراستار به جای آن که یک "sic" (= کذا) به مصراع دوم بیفزایند بهتر بود که رفع و رجوعی کرده، «نصیبم» را به «نصیب من» تبدیل می نمود (ص ۳۱). همچنین در بیت منقول در ص ۳۰: «نام من شد به نکویی مشهور / شد خرابی من کنون معمور» افزودن یک الف به اول «کنون» (که احتمالاً لغزشی از جانب کاتب است) وزن مصراع دوم را درست می کرد. در ص ۱۵ بیت دوم باید «بینند» باشد، نه «بیند» و در همان بیت حرف اضافه «بر» نیازی به کسره ندارد (گره بر ابرو - نهند...) نه $(\text{bar}(e) \text{ abr}\bar{u})$ و اگر ویراستار محترم این کسره بیجا را برای نجات وزن شعر آورده است باید گفت که وزن بیت با وجود کسره هم مغلوط است. در ص ۱۶ (و چند جای دیگر) آخر را باید axer نوشت، نه axar که به معنای «دیگر» است. در ص ۲۳ سه بار «عنقا» را Onqa نوشته اند. حرف اول «نهادن» مکسور است نه مفتوح (ص ۲۵). ز (از) را باید از «جور» جدا بنویسند (ص ۲۸). قافیه بستن «یقین دان» با «به بیرون» شاید دلیل این باشد که شاعر تلفظ محاوره را که تا امروز الف پیش از نون را به او تبدیل می کند (جون و نون و یابون برای جان و نان و یابان) در قافیه به کار برده یعنی «یقین دون» گفته است، «امانت» نیز البته به فتح الف است (ص ۷۶).

چنان که گذشت اصل اشعار فارسی به خط عبری آمده است و ترجمه آنها

به انگلیسی. به نظر می‌رسد که در این بخش هم گاهی لغزشی افتاده است. این بنده فقط دوسه بند را برای آزمایش سواد خودم خواندم و متوجه چند نکته کوچک شدم که معروض می‌دارم:

در ص ۳۲۸، بیت ۷ «رهبر» را باید به صورت یک کلمه پیوسته نوشت. البته در خط عبری، برخلاف خط فارسی، حروف به یکدیگر نمی‌چسبند و تغییر شکل نمی‌دهند و مانند خط لاتین واژه‌ها با فاصله از یکدیگر نوشته می‌شوند. در موضع مذکور «ره بر» چاپ شده که درست نیست.

در همین صفحه بیت ۴ مصراع دوم، «بود» صحیح است نه «بود».

ص ۳۳۵ بیت ۱۳ مصراع دوم «از مغز مدان» درست و «از مغز بدان» غلط است.

باری رنج آقای دکتر یروشلمی در انتشار این کتاب به چنین صورت آراسته و «گرانبایی» مشکور باد. تأسف من از این است که جای خط فارسی را در این کتاب شعر فارسی خالی می‌بینم. کاش دست کم نمونه‌های زیادی را که ضمن بخش اول یعنی رساله تحقیقی خویش آورده‌اند به خط فارسی نقل می‌کردند نه برگردان غیر لازم لاتین.

بخش زبانها و تمدنهای خاور نزدیک، دانشگاه شیکاگو

یادداشتها:

۱- منتخب اشعار فارسی، از آثار یهودیان ایران. گردآوری و تحقیق و توضیح دکتر آمنون تفسر. از انتشارات فرهنگ ایران زمین: منون و تحقیقات، شماره ۱۶، تهران ۱۳۵۲، صفحات ۷۱+۳۸۸.

این کتاب را آقای دکتر ضیاء الدین سجادی در مجله راهنمای کتاب (سال هفدهم، شماره ۴ تا ۶، تیر تا شهریور ۱۳۵۳، ص ۳۱۲-۳۱۷) و آقای دکتر جلال مثنی در مجله ایران نامه (سال اول، شماره ۳، بهار ۱۳۶۲، ص ۴۲۴-۴۴۶) معرفی نموده‌اند.

۲- هفت اثر دیگر عبرانی عبارت است از: واجیات و ارکان سیزده گانه ایمان اسرائیل، حنوکانه، انتخاب نخلستان، ساقی نامه، قصه هفت برادران، مناجات نامه، حکایت ده مقتول مقدس، عقیدت یسحق (= قربانی اسحق) (منتخب اشعار، ص ۴۰-۴۵ و کتاب حاضر ۳۳-۴۱).

۳- «قطع» ۶، ص ۳۲۸ به نقل از خط عبری کتاب. ترجمه انگلیسی، ص ۱۲۵-۱۲۶. همقدش در بیت ۹، بنا بر توضیح مؤلف (ص ۱۲۶، زیرنویس ۱۳)، معبد مقدس است که عزرائی نبی پس از آزادی از اسارت بابل آن را بنا کرد. اصطلاح ختم نبوت در بیت دهم همان اصطلاح جاری علمای اسلام است که حضرت رسول اکرم را خاتم انبیاء می‌دانند.